

The Republican Tradition and Human Rights (On Lohmann's Critical Reflection on Immanuel Kant and Karl Marx)

Abstract: Starting from the importance of human rights as a new legitimacy of power of the state in the 18th century, the republican idea of the collective autonomy of the legal community of free citizens will be explained on the grounds of Lohmann's twofold critique of a) Kant's intellectualism – the notion of dignity (and the notion of property) signifies a relational (intersubjective) historical notion, not an intrinsic “self-sufficient” entity of a “purpose in itself”; (b) using Lohmann's reconstruction of Marx's ambiguous critique, we will show that if “human rights” mean for Marx the result of human agency, and not of economic determinism, the reference to their “egoistic character” implies a critique of the one-sidedness of their classical Lockean concept, with the need to open up the question of social rights. The study's own thesis is the claim that a “weakly” enforceable norm of “self-esteem” (“the right to have rights”) is not enough to justify “membership” in a legal community, but that it is the legal anchoring of “basic needs” (“to have minimum resources to have rights”) as normative issue of the modern state.

Keywords: alienation, dignity, freedom, legal community, right to own

Abstrakt: Vychádzajúc z významu ľudských práv ako novej legitimacy moci štátu v 18. storočí, poukážem na republikánsku ideu kolektívnej autonómie právneho spoločenstva slobodných občanov, a to z hľadiska Lohmannovej dvojakej kritiky: a) Kantovho intelektualizmu – pojem dôstojnosti (a pojem vlastníctva) znamená vzťahový (intersubjektívny) dejinný pojem, nie vnútornú „sebestačnú“ entitu „účelu osebe“; b) pomocou Lohmannovej rekonštrukcie Marxovej dvojznačnej kritiky ukážem, že ak „ľudské práva“ Marx chápe ako výsledok ľudského konania a nie ekonomického determinizmu, odkaz na ich „egoistický charakter“

znamená kritiku jednostrannosti klasického Lockovho konceptu s potrebou otvorenia otázky sociálnych práv. Vlastnou tézou štúdie je tvrdenie, že na zdôvodnenia „členstva“ v právnom spoločenstve nestačí „slabo“ vymožiteľná norma „sebaúcty“ („právo mať práva“), ale právne ukotvenie „základných potrieb“ („mať na to, mať práva“) garantovaných štátom.

Kľúčové slová: dôstojnosť, odcudzenie, právne spoločenstvo, právo vlastníť, sloboda

Kľúčovou udalosťou, ktorá spojila Georga Lohmanna s našou krajinou, bola naša spoločná aktivita v súvislosti s prekladom diela, ktoré vydal spoločne s Arndom Pollmannom *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*.¹ Hoci dnes ide zrejme o najcitovanejšie dielo v oblasti ľudských práv na Slovensku, rád by som odkaz predčasne zosnulého Georga Lohmanna² pripomenul jeho konceptualizáciou „republikánskej“ tradície na pozadí jeho recepcie dvoch prelomových postáv dejín ideí, Immanuela Kanta a Karla Marxa. Paradoxne, ide o autorov, ktorých výkony sú často predmetom len jednostrannej kritiky ľudsko-právnej ortodoxie. Tento Lohmannov záujem o „outsiderov“ liberálne motivovanej ľudsko-právnej agendy ma svoje silné rácie v uznaní východiskového problému vzťahu politickej a ekonomickej moci v ľudsko-právnej agende, o ktorého normatívnu artikuláciu v nasledujúcom texte ide.

V príspevku ukážem, ako sa Lohmannov pojem republikánskej tradície právneho spoločenstva slobodných občanov formuje v kritickom vymedzovaní sa ku klasickej liberálnej tradícii Johna Locka s privilegovaným postavením „predštátnych práv“ izolovaných jednotlivcov vrátane práva vlastníť. Vychádzajúc z existencie ľudsko-právnej agendy vo význame novej *legitimity moci sekulárneho štátu v 18. storočí*, v prvej časti poukážem na význam kolektívnej autonómie pre republikánsku tradíciu, a to z hľadiska Lohmannovej kritiky Kantovho intelektualizmu v otázke dôstojnosti človeka, ktorú nie je možné redukovať na vnútornú „sebestačnú“ entitu „účelu osebe“. Podľa tejto republikánskej interpretácie treba pojem dôstojnosti podobne ako pojem vlastníctva chápať ako vzťahový – intersubjektívny – pojem pozemského spoločenstva, a nie „ríše účelov“. V druhej časti príspevku

¹ Pollmann, A., Lohmann, G., eds. 2017. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram.

² Venované pamiatke Georga Lohmanna, pozri tiež Pollman, A., 2022. Menschliche Endlichkeit. Erinnerung an Georg Lohmann (1948 – 2021). *Zeitschrift für Menschenrechte*, 16(2), s. 215–222.

pomocou Lohmanovej metakritiky Marxovej kritiky ľudských práv poukážem na jej ambivalentnú povahu: na jednej strane, ak „práva“ sú výrazom len ekonomických vzťahov, strácajú svoj samostatný význam ako práva vrátane ich Marxovej kritiky. Na druhej strane, ak „ľudské práva“ Marx chápe ako výsledok ľudského konania, potom racionálne jadro kritiky ich „egoistického“ charakteru možno chápať ako kritiku jednostrannosti ich klasického Lockovho konceptu s potrebou zásadného otvorenia otázky sociálnych práv. Ako vlastnú tézu štúdie zastávam tvrdenie, že v kľúčovej otázke zdôvodnení „členstva“ v konkrétnom právnom kolektíve sa Lohmann vracia k liberálnemu privilegovaniu „slabo“ vymožiteľnej morálnej hodnoty „sebaúcty“ („právo mať práva“), zatiaľ čo v otázke minimálnej ekonomickej spravodlivosti sa štúdia opiera o primát základných potrieb (*basic needs*) v agende ľudských práv ako podmienky možnosti vnímania/realizácie politických a občianskych slobôd („mať na to, mať práva“).

I.

Kombinácia agendy republikánskej tradície s reflexiou Kanta a Marxa ponúka jednu zásadnú výhodu: zasadzuje problém ľudských práv do širšieho kontextu ako je vývoj po 2. svetovej vojne, počnúc *Všeobecnou Deklaráciou ľudských práv* (1948). Tento návrat k historickej hodine zrodu politicko-dejinnej agendy ľudských práv ponúka aj príležitosť rekapitulovať základné motívy bez exkluzivity povojnového postavenia „ľudskej dôstojnosti“, ktoré sú smerodajné aj pre Lohmannov koncept vzťahu morálky, práva a politiky v republikánskej tradícii.

1) Prvým bodom je určenie ich základného rámca: ľudské práva nie sú primárne problémami prirodzenej morálky alebo právnej agendy, menšinových práv atď., ale svoj základný význam odvodzujú z komplexnejšej agendy dejinne založenej na novej *legitimite moci štátu v 18. storočí*. Ľudské práva predstavujú v tomto procese odstraňovania otroctva a rušenia privilégií modrej krvi feudálneho mocenského feudálneho konceptu „zdedenej“ moci legitímnu formu väčšinou revolučne utvoreného moderného právneho poriadku, ktorý sa už viac nemôže opierať o zjavenie ani o tradíciu. Moc tu pochádza z vôle ľudu/ľudí (viď dvojznačnosť výrazu „*We the People of the United States*“ v Americkej deklarácii³) –v každom prípade, nie z inej vyššej, človeku

³ Preamble - We the People | Constitution Center. Por. ďalej Brunkhorst, H., 2012. Deklarácia nezávislosti Spojených štátov a Virgínska deklarácia práv z roku 1776. In: Pollmann, A., Loh-

nadradenej vôle. Historický pôvod právnej pozitivizácie ľudských práv sa týka základu novej štátnej moci tak, ako sa prvýkrát kodifikovali v *Deklarácii práv človeka a občana* (*Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*) z roku 1789 a vo *Virgínskej deklarácii práv* (*Virginia Bill of Rights*) z roku 1776 a v iných právnych katalógoch amerických kolónií.

2) Užším, „republikánskym“ argumentačným východiskom sa na tomto pozadí stáva hľadisko, nazvime ho, politickej konečnosti človeka. Ak pôvodcom ľudských práv nie je žiadna človeku nadradená „vyššia autorita“ („Boh“, „Príroda“ alebo „Rozum“), potom sme zakladateľmi tvorby a udržiavania praktickej záväznosti zákonov a práv my ľudia ako ich aktéri a adresáti, ktorí si ich vzájomne uznávame a ako právne subjekty umožňujeme. (Áno, tu sa začína problém s Kantom.) Ľudské práva tu fungujú v rámci *konkrétneho právneho spoločenstva*. To sa odôvodňuje koncepciou spoločného dobra, podľa ktorej až pozitívna povinnosť všetkých podieľať sa na rozhodovacom procese v štáte zabezpečuje aj rovnaké, negatívne slobody a práva na sociálnu participáciu všetkých. Toto republikánske presvedčenie je určované ďalšou kľúčovou tézou (Lohmann ju preberá od Habermasa): „Ľudské práva a národná suverenita sa navzájom predpokladajú“.⁴

3) Koncepcia legitimacy štátu preto musí tvoriť základný rámec pre otázku existencie ľudských práv. Lohmann trvá na tom, že ide o „práva jednotlivých ľudí, t. j. subjektívne práva“, no zároveň dobre rozumie podmienke možnosti legitimacy moci, ako ju už vyjadril Max Weber. Všade, kde ľudia vykonávajú moc nad ľuďmi, vzniká otázka, či je táto moc legitímna, t. j. či je oprávnená alebo nie. Táto *otázka dobrovoľného súhlasu* s povahu moci vyvstáva predovšetkým subjektívne pre účastníkov mocenského vzťahu, ale najmä pre tých, ktorí sú v mocenskom vzťahu podriadenými, závislými. V tomto vymedzení sa legitimita moci nedá nahradiť hľadiskom ekonomického determinizmu a vytesniť zo sveta motívov ľudského konania do agendy napríklad anonymne fungujúcich vlastníckych (triednych) vzťahov. Napriek tomu „právo na vlastníctvo“ zohráva kľúčovú úlohu v koncepte ľudských práv, založených na egalitárnej hodnote človeka.

4) Moderná myšlienka ľudských práv a egalitárnej spravodlivosti nemá totiž len jeden význam, skrýva v sebe „konflikt“ (Alasdair MacIntyre)

mann, G., eds. 2017. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, s. 108–115.

⁴ Habermas, J., 1992. *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 142. Ďalej porovnaj Lohmann, G., 1998. *Menschenrechte zwischen Moral und Recht*. In: Gosepath, S., Lohmann, G., eds. *Philosophie der Menschenrechte*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 62–95.

a zároveň v sebe obsahuje dva vzájomne konkurujúce normatívne koncepty (Ernst Tugendhat). Lohmann v tomto kontexte „ideálytypicky“ odlišuje *klasicko-liberálny koncept* s primátom individuálnej slobody prejavu, vierovyznania, politickej slobody založený na slobode podnikania s nedotknuteľnosťou práva vlastníť a odlišuje ho od *republikánskeho konceptu* založenom na idei demokratickej spoločnosti, kontrolovanej svojimi občanmi, ktorá slúži ich potrebám a v ktorej nerovnosti z dôvodu nevolenej ekonomickej moci nemajú rozhodujúci vplyv na politiku a charakter života spoločnosti vcelku. V duchu republikánskej tradície v nej má primát verejné zákonodarstvo pred jeho súkromným ekvivalentom.⁵

Podľa Lohmanna táto dvojznačnosť platí najmä v kontexte „nedeliteľnosti“ ľudských práv vzhľadom na ich špecifický sociálny a ekonomický rozmer, ktorý vyvoláva konflikt medzi majetkovými právami na jednej strane a nárokmi na dôstojný život na druhej strane. Georg Lohmann tento problém preformuloval veľmi svojským spôsobom práve v súvislosti s interpretáciou Kanta v dvoch rovinách: po prvé v kritike jeho dualistického intelektualizmu v prepojení s dvojznačnosťou pojmu dôstojnosť a po druhé vo vzťahu privátneho a verejného práva.

II.

Zásadnou črtou tejto polemiky v texte, písanom pre časopis *Studia Philosophica Kantiana*,⁶ je Lohmannovo odmietnutie redukcie rozumenia Kantovej praktickej filozofie v „perspektíve individuálneho konania“, ktorá je typická pre „hlavný prúd“ výskumu Kanta. Ak by sme sa pridržali tohto názoru, Kantova otázka „Čo mám robiť?“ by sa týkala predovšetkým konania (alebo nekonania) jednotlivca s príslubom autentickej existencie v zmysle negatívnej slobody a nezávislosti od iných. Alternatívne, republikánske čítanie tú istú otázku chápe zásadne inak: „Čo mám robiť alebo čoho sa mám pridŕžovať v spoločenstve so (všetkými) ostatnými?“⁷ Skrytá pointa tohto metodicky závažného interpretačného rozhodnutia spočíva v tradícii sporu medzi nominalistickým a holisticko-sociálnym konceptom ľudsko-právnej

⁵ Ibid., s. 64.

⁶ Lohmann, G., 2018. Kants Republikideale und die Menschenrechte. *Studia Philosophica Kantiana*, 7(2), s. 3–20.

⁷ Ibid., s. 19.

agendy, tak ako ho Lohmann naformuloval v jednom zo svojich prvých relevantných textov.⁸

Jeho odmietnutie nominalistického čítania Kanta vychádza z *klasicko-liberálneho* konceptu ľudských práv v *prirodzeno-právnom* poňatí Locka, v „určujúcom vplyve na Kantovu rozumovo-právnu koncepciu“.⁹ Tento mainstreamový koncept izolovaných indivíduí, ktorí vstupujú do zmluvného vzťahu navzájom ako *už sebestační vlastníci* nielen svojej osoby, ale aj zdrojov vlastného živobytia v *prirodzenom* – preddejinom – stave, Lohmann konfrontuje s „*republikánskym* konceptom ľudským práv“. V ňom je Kant „ovplyvnený Rousseauom“. Nie náhodou sa preto v jeho jadre ocitajú „pozitívne práva účasti“ v spoločenstve s inými: „v tejto koncepcii spoločných dohier [...] zabezpečuje pozitívny záväzok všetkých k spolupôsobeniu na tvorbe všeobecného zákonodarstva tie isté negatívne práva slobody a sociálne práva účasti“.¹⁰

Vychádzajúc z tejto kritiky dvojznačného chápania ľudských práv, Lohmann upozorňuje na dva veľmi odlišné významy ľudských práv: na jednej strane ako predštátnych, čisto morálnych práv, na druhej strane v protiklade k ich prísne právnomu chápaniu. Ako morálne práva sú to len „slabé“ práva (nevynútiteľné na súde). Práve tento názor často zastáva liberálna tradícia, v ktorej sa ľudské práva chápu ako predštátne práva založené na prirodzenom alebo racionálnom práve. Paradoxne však už táto definícia v sebe implicitne obsahuje potenciál jej zneužitia, ktorý redukuje „politiku“ a „právo“ v mene ľudských práv na obyčajné prostriedky presadzovania „morálky“ ľudských práv.

Na tomto mieste autor vyslovuje dôležité, ale aj napriek tomu koncepcne podnetné varovanie: „Ak by politické spoločenstvo chcelo dosiahnuť vhodný morálny postoj alebo dispozíciu svojich občanov pomocou právneho donútenia, nielenže by nedosiahlo morálku, ale ohrozilo by aj samé seba, pretože by to mohlo viesť k diktatúre cnosti“.¹¹ Ak navyše špecifické spôsoby používania pojmu určujú jeho význam, pokračuje Lohmann, potom treba vziať do úvahy, že pojem ľudských práv sa v reálnej politike často používa rôznymi spôsobmi. Potom sa treba kriticky postaviť proti akémukoľvek príliš unáhlenému

⁸ Lohmann, G., 1998. Menschenrechte zwischen Moral und Recht. In: Gosepath, S., Lohmann, G., eds. *Philosophie der Menschenrechte*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 86.

⁹ Ibid., s. 64.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Lohmann, G., 2013. Medzi morálkou, právom a politikou: Teória ľudských práv Jürgena Habermasa. In: Tížik, M., ed. *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 24.

a jednostrannému moralizovaniu globálnej politiky na základe ľudských práv a ich dôsledkov, vrátane politického postoja, ktorý Lohmann nazýva „moralizujúci ľudskoprávny fundamentalizmus“.¹²

Zásadným problémom je preto Kantov inteligibilný nominalizmus, ktorý vychádza z dualizmu rozumenia reality v modusoch *mundus sensibilis* a *mundus intelligibilis*: Lohmannove komplikované úvahy v úvode textu o „etickom spoločenstve ľudí“ v *Náboženstve v medziach púheho rozumu* alebo „ríši účelov“ zo *Základov metafyziky mravov* možno zjednodušene vyjadriť v kontexte problematiky ľudských práv takto: ako konečná bytosť sa každý človek podľa Kanta musí pokladať za obyvateľa dvoch svetov, zmyslového a nadzmyslového. Postulovanie človeka ako člena „rozumného“ [inteligibilného, pozn. MM] spoločenstva v „ríši účelov“ je pre Kanta rozhodujúcim ontologickým zdôvodnením morálne symetrických vzťahov medzi jej členmi, tu je vzťah k sebe samému („sebaúcta“) súčasne vzťahom úcty ku každej inej rozumnej bytosti na základe exkluzívnej, ničím nerušenej platnosti kategorického imperatívu. Zároveň je „inteligibilný charakter“ človeka („vec osebe“) podmienkou možnosti vždy môcť chcieť ináč v *nezávislosti* nielen na zmyslových popudoch, ale tiež pomeroch zmyslového sveta.

Z toho vyplýva Lohmannovo odmietnutie Kantovho dualizmu vo vzťahu človeka k slobode ostatných členov spoločenstva – ako primárne ideálny je už nemenne daný v „ríši účelov“, čiže v spoločenstve všetkých konečných bytostí („corpus mysticus“) – mimo dejinného času a priestoru. Nezamýšľaným dôsledkom dualizmu v otázke slobody je redukcia pojmu slobody vôle na nadčasové vedomie „má byť“ (Sollen), z ktorého Kant nevie vyvodiť empiricky opísateľné podmienky „môcť konať ináč“. Takýto „netelesný“ štatút slobodnej vôle v „neskutočnej ríši účelov“ (Habermas), kde je každý človek rovnocenným príslušníkom univerzálneho morálneho spoločenstva a priori, naozaj umožňuje Kantovi delegovať všetky ostatné záväzky človeka k človeku do vzťahu „ľubovôle k [...] potrebe iného“.¹³

Ak je človek autonómnou (sebestačnou) bytosťou v rovnako autonómnom spoločenstve s inými nezávisle od jeho časovo-priestorových podmienok existencie, dôstojný život na zemi a *potreba pomáhať* sa tak stávajú vecou súcitu a osobnej cnosti. Ďalším dôsledkom takto pochopenej slobody je redukcia neslobody človeka na personálnu ujmu zo strany inej cudzej vôle. V republikánskom demokratickom štáte je

¹² Ibid.

¹³ Kant, I., 1797. *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. In: Kant, I., 1995. *Werke in sechs Bänden*, Bd. 5. Köln: Verlag Könnemann, s. 243.

však „dôstojnosť“ udržiavaná ľudskými aktérmi, jej podobu treba rozvíjať a chrániť. Kde inde ako na zemi platí, že právny nárok funguje len vtedy, pokiaľ je niekým uplatniteľný a niekde vymožiiteľný. S touto pozemskou perspektívou sa mení aj výklad pojmu dôstojnosti.¹⁴

Pre Lohmanna má tento odkaz na republikánske spoločenstvo zásadne „arendtovský“ význam: nikto nemôže mať práva v „silnom“ zmysle bez toho¹⁵, aby už bol uznaným členom príslušného právneho spoločenstva. Zmysel tejto implicitnej kritiky kontraktuálnych koncepcií vyplýva z ich úzkeho prepojenia s pojmom autonómia, ktorý sa tu chápe ako „základ dôstojnosti“ v súlade s Immanuelom Kantom (a Ernstom Tugendhatom). Ako nositeľa ľudskej dôstojnosti nemožno človeka chápať v zmysle atomisticky redukovaného individua bez sociálnych vzťahov ani ako metafyzickú entitu „pred“ akoukoľvek empiriou konkrétnych právnych spoločenstiev.

Podľa tejto republikánskej interpretácie treba pojem dôstojnosti chápať skôr ako vzťahový pojem, ktorého použitie je závislé od myšlienky individuálnej účasti na rousseauovskom „všeobecnom zákonodarstve“. To je presne ten problém, s ktorým sa Lohmann vyrovnáva upozornením na dva významy pojmu „dôstojnosť“ v *Základoch metafyziky mravov*. V *Grundlegung Kant* zavádza pojem „dôstojnosti“, „ktorý sa často prehliada“, tvrdí Lohmann, a na mysli má *intersubjektívne hľadisko* jej významu, založené, citujem Kanta, „na vzťahoch rozumných bytostí navzájom, v ktorých sa vôľa rozumnej bytosti vždy musí pokladať za zákonodarnú, lebo by sa ináč nemohla pokladať ako účel osebe...“.¹⁶ Táto Kantova formulácia „dôstojnosti“ vychádza zo „všeobecného zákonodarstva“, ktoré je možné len v právne egalitárnom spoločenstve s inými. Ako sémanticky kontrastnú fóliu Lohmann uvádza známejšiu formulu o rozumnej bytosti ako „účele osebe“ (štyri odseky vyššie), ktorá nikdy nesmie byť „prostriedkom“ vo vzťahu k sebe samému a iným. Lohmann si je dobre vedomý sémanticko-právneho presahu tejto formulácie v rôznych typoch medzinárodných deklarácií o zákaze inštrumentalizácie. No jeho

¹⁴ K pozemskému významu a kritike nominalistického uchopenia Kantovho termínu „dôstojnosti“, bližšie Muránsky, M., 2021. Marktliberalismus, Menschenrechte und ökonomische Unfreiheit bei Karl Polanyi und Ernst Tugendhat. *Zeitschrift für Menschenrechte*, 15(2), s. 156–176. Por. tiež Mačkinová, M., 2015. Globalizačný vplyv na jedince a jeho fungovanie v spoločnosti. *Eniologie človeka*, 5, s. 11–21.

¹⁵ Aktuálne k téme H. Arendtovej: Sedová, T., 2023. *Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*. Bratislava: VEDA, s. 48–50.

¹⁶ Kant, I., 1998. *Grundlegung der Metaphysik der Sitten*. Bd. VII. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 435. Por. tiež Gosepath, S., 2022. Menschenwürde als Residualkategorie. *Zeitschrift für Menschenrechte*, 16(2), s. 222–232.

základná námietka sa týka „zlej“ interpretácie pojmu dôstojnosti – ktorú „mnohí“ pokladajú u Kanta za smerodajnú – ako sebestačného vzťahu človeka „založenom výlučne na schopnosti individuálnej ľudskej bytosti rozumne určovať svoju vôľu“, pričom základným termínom je tu „výlučne“ vo význame nezávislosti na spoločenstve s inými.¹⁷

Proti tomuto nominalistickému inteligibilnému „ja“ ako „jednostrannej redukcii toho, čo mal zrejme Kant na mysli“,¹⁸ Lohmann stavia „republikánsky význam dôstojnosti“: len konečný, zmyslovo determinovaný človek je schopný racionálneho sebaurčenia, pretože len takýto „človek potrebuje dôstojnosť, ktorá mu však prináleží prostredníctvom schopnosti participovať na všeobecnom zákonodarstve“. Oplatí sa zopakovať, že v republikánskom význame je pojem dôstojnosti vzťahovým pojmom – podobne ako vlastníctvo u Kanta – predstavuje *vzťah medzi ľuďmi*. Základnou Lohmannovou otázkou však nie je dilema „individuum“ verzus „spoločenstvo“, ale *aké spoločenstvo a aký druh kooperácie* v ňom bude dominovať.

III.

Druhá kritická línia sa týka Kantovho rozlišovania medzi súkromným a verejným právom v kontexte dvojznačnosti ľudsko-právnej agendy. Podľa Kanta „*verejné používanie rozumu* musí byť vždy *slobodné* a toto môže ľudstvu zabezpečiť jedine osvietenstvo. *Privátne používanie* [rozumu, pozn. MM] ale môže byť často veľmi úzko obmedzené, bez toho, aby významne zabraňovalo pokroku osvietenstva“. ¹⁹ Skúsme rozmeniť Kantove kľúčové požiadavky používania rozumu vo veku rozumu (osvietenstvo) na drobné. V oboch prípadoch ide o spôsob určenia *legitimity obmedzovania* ľudskej slobody, ktorú Kant nazýva aj brutálnou slobodou. Jasné obmedzenia slobody privátneho používania rozumu vyjadruje Kant na základe nutnosti udržania štátneho mechanizmu, dnes by sme povedali verejnej správy, v jej chode – v záujme spoločného blaha.²⁰

¹⁷ K pojmu dôstojnosti najnovšie: Sedová, T., 2023. *Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*. Bratislava: VEDA, s. 45–64.

¹⁸ Lohmann, G., 2018. Kants Republikideale und die Menschenrechte. *Studia Philosophica Kantiana*, 6(2), s. 3–20. Zákutná, S., 2012. Kant a Herder v kontexte filozofie dejín (komentár k štúdiu Sharon Anderson-Gold). *Studia Philosophica Kantiana*, 1(1), s. 50–59.

¹⁹ Kant, I., 1784. Beantwortung der Frage: was ist Aufklärung?. In: Kant, I., 1995. *Werke in sechs Bänden*, Bd. 6. Köln: Verlag Könnemann, s. 37.

²⁰ „V záujme spoločného blaha je nevyhnutné zabezpečiť fungovanie určitého mechanizmu, v dôsledku čoho sa niektorí občania musia správať len pasívne [...] tu nie je dovolené rozumovať, tu sa musí poslúchať.“ (Kant, I., 1784. Beantwortung der Frage: was ist Aufklärung?. In: Kant,

V tejto dvojitej optike privátne obmedzenej slobody a verejne neobmedzenej slobody slova/svedomia Kant vyčleňuje „pasívnych občanov“ v štátnej službe (daňoví úradníci), cirkevných zamestnancov alebo dôstojníkov armády a požaduje od nich prednosť lojality pred hodnotou slobody vyjadrovania. Kant dokonca explicitne trvá na „poslušnosti“ v danej dobe existujúcej zákonodarnej moci, pričom „jej pôvod môže byť akýkoľvek“. Lohmannovi v tejto dikcii však nejde o poukázanie na známy vnútorný rozpor privátneho požívania rozumu v Kantovej teórii s jeho základnou požiadavkou „spravodlivej občianskej ústavy“.²¹

Pointa jeho výkladu vzťahu privátneho a verejného používania rozumu sa týka, nazvime to, privátnej ekonomicko-tržnej sféry a provizórnosti a fragility právnych vzťahov v nej, pokiaľ im chýba záväznosť „podľa všeobecného práva slobody“. To, čo Kant nazýva „súkromným právom“, sa prejavuje vo vzťahoch medzi „negatívne slobodnými občanmi“, ktorí sú spojení „vzájomnými zmluvami“. Dnes by sme povedali, že ide o súkromné uzavretie dohôd medzi slobodnými individuami na trhu a v občianskej spoločnosti. Len platnosť všeobecných práv v demokratickej ústave, ktorá predpokladá verejné používanie rozumu, znamená také pochopenie občianstva, v ktorom sú ľudia podľa Kanta definovaní ako aktívni „autori“ a „adresáti“ občianskych práv, ktoré si sami určujú a navzájom garantujú v podobe republikánskeho právneho poriadku.

Podľa tejto ústrednej tézy, na to, aby bolo právo právom v plnom zmysle slova, sa musí súkromné právo transformovať na právo verejné. Lohmann tak objasňuje ústredný motív tohto prechodu od prirodzeného stavu k ústavnému štátu poukázaním na „nestabilitu čisto súkromných vlastníckych vzťahov“. Aby ich ústavný štát stabilizoval, musí ich podrobiť verejno-právnej kontrole a urobiť to z pragmatických dôvodov, na rozdiel od Kantovho špekulatívno-rationálneho stanoviska. Toto kľúčové postavenie práva vlastníť v moderných demokratických ústavách materializuje úvodnú poznámku o dvojznačnosti významu ľudských práv v ich vzájomne si protirečiacich tradíciách. Zároveň zvädza k čítaniu Lohmannovej interpretácie Kantovho verejného používania rozumu ako obhajobe klasickej *lockovskej* liberálnej agendy v triáde jej obhajoby „života, slobody a vlastníctva“.

I., 1995. *Werke in sechs Bänden*, Bd. 6. Köln: Verlag Könnemann, s. 37).

²¹ Ku kritike por. Alexy, R., 2009. *Pojem a platnosť práva*. Bratislava: Kalligram, s. 159. Bližšie Muránsky, M., 2013. Republikánska ústava a medzinárodné spoločenstvo. In: Smreková, D., Novosád, F., eds. *Dejiny politického a sociálneho myslenia*. Bratislava: Kalligram, s. 161–202.

Opak je však pravdou. Formálne pravidlá hry v podobe „slobodných volieb“, „deľby moci“ a „právneho štátu“ totiž na skutočnú demokraciu nestačia.²² Lohmann sa týmto zlomovom bode postavenia práva vlastníť v agende ľudských práv hlási k Tugendhatovmu konceptu rešpektovaní záujmov všetkých členov demokratickej spoločnosti, a nielen jednej z jej privilegovaných skupín.²³ Ak sa liberálny koncept ľudských práv s privilegovaným postavením neobmedzeného práva vlastníť kritizuje z hľadiska oslabovania jeho demokratických funkcií „vo verejnom záujme“, potom táto kritika môže dávať len taký zmysel, že nadradením neobmedzeného práva vlastníť sa privilegizuje postavenie len jednej – menšinovo majetnej – skupiny občanov, a to ignorovaním alebo poškodzovaním základných práv na dôstojný život tých ostatných skupín.

IV.

Z tohto hľadiska je pozoruhodnou súčasťou Lohmannovho republikánskeho konceptu ľudských práv jeho diferencované spracovanie Marxovej kritiky ľudsko-právnej agendy. Tým, že Marx rozumie pod človekom rodovo spoločensky založenú a spoločnosťou udržiavanú alebo nivelizovanú bytosť, jeho afinita k republikánskej tradícii je namieste. Tejto agende sa Lohmann venoval kontinuálne od svojej prvej monografie (1991) až po posledné dve uverejnené štúdie k tejto agende (2018).²⁴ Táto téma by si zaslúžila určite väčšiu pozornosť, ako je v tejto štúdii možné. Aj preto, vzhľadom na dostupnosť Lohmannovej kritikej reflexie ľudsko-právnej agendy u Marxa na pozadí jeho textu „K židovskej otázke“, v preklade práce *Ľudské práva*,²⁵ sa viac sústredím

²² Lohmann v rozhovore pre denník *Pravda* demonštruje základnú možnosť a schopnosť demokratickej rovnováhy záujmov tým, že poukazuje na jej rovnako možnú negáciu ako „plutokraciu“, v ktorej „bohatstvo naopak skorumpovalo volebný systém“. Repa, M., Muránsky, M., 2017. Georg Lohmann. Ľudské práva musia byť právne vymáhateľné. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na internete: <https://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/450914-georg-lohmann-ludske-prava-musia-byt-pravne-vymahatelne/>.

²³ Lohmann, G., 2018 Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 463.

²⁴ Lohmann, G., 1991. *Indifferenz und Gesellschaft. Eine kritische Auseinandersetzung mit Marx*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Lohmann, G., 2018. Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 429–465.

Lohmann, G., 2019. Die Ambivalenz der Indifferenz in der modernen Gesellschaft: Marx und Simmel. *Zeitschrift für Ethik und Moralphilosophie*, 2(1), s. 75–93.

²⁵ Lohmann, G., 2017. Karol Marx. In: Pollmann, A., Lohmann, G., eds. *Ľudské práva*.

na ďalšie menej známe aspekty. Cieľom tejto neskorej, ako ju Lohmann nazýva, „metakritiky Marxovej kritiky“ ľudských práv je rozlíšenie „oprávnených od neoprávnených alebo nevhodných noriem či verzií kritiky“.²⁶

K neoprávneným formám Marxovej kritiky priraduje Lohmann jeho ekonomicko-deterministické východisko („triedne hľadisko“) v kritickom reflektovaní interpretácie významu „práva“. Zmysel „práva“ Marx odvodzuje od fungovania „výmeny tovarov“, ktorá umožňuje a vytvára koncept moderného občianstva, založenom na „slobode vôle rovnocenných osôb“²⁷. Platnosť práva zakladá na účelovo pochopenom ekonomickom vzťahu, ktorý sa automaticky odráža vo vôľovom nastavení jeho aktérov.²⁸ Podľa tejto tézy (ktorá sa neskôr stala dogmatickou vierou) o vzťahu „základne“/„nadstavby“, medzi výrobnými silami (základňou) a morálkou/právom ako nadstavbovými javmi funguje deterministický vzťah. Tento slepo determinujúci vzťah nahradzuje normatívne založenú diskusiu o povahe práva, ale tiež v otázkach spravodlivosti dvoma spôsobmi: buď odkazom na *nevyhnutné prekonanie* kapitalizmu revolučnou zmenou vlastníckych vzťahov v *objektívnom* vývoji dejín, alebo ako je to v prípade Marxovho odmietnutia „jednoduchého“ odvodzovania nadstavby z ekonomickej základne, morálka a právo zostávajú zbavené *samostatného významu* vo vzťahu k zmene dejín. Vzhľadom na ľudské konanie znamenajú v matrixovom formáte „obyčajné zdanie“ alebo aj „pekný blud“²⁹, čiže formy falošného vedomia. Právo a morálka sú tu určené funkcionálne/deterministicky ako prostriedky dosiahnutia triednych záujmov „osebe“. Pokiaľ *právne vzťahy* vznikajú len z ekonomických vzťahov, nemôže platiť opak, že ekonomické vzťahy možno regulovať právnymi vzťahmi.

Napriek tomu tieto ekonomické vzťahy musia práve podľa Marxa fungovať v „charakterových maskách“, lebo sa uskutočňujú v médiu ľudského konania, bez matrixovej nadstavby by nemohli byť súčasťou ľudskej motivácie konať. Toto tvrdenie je pre Lohmanna rozhodujúci

Interdisciplinárna príručka. Bratislava: Kalligram, s. 84–90

²⁶ Lohmann, G., 2018. Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 429–465.

²⁷ V tomto kontexte a aktuálne k Marxovej kritike ľudských práv, pozri Sedová, T., 2023. *Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*. Bratislava: VEDA, s. 100–105.

²⁸ Lohmann, G., 1991. *Indifferenz und Gesellschaft. Eine kritische Auseinandersetzung mit Marx*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 254.

²⁹ Lohmann, G., 2018. Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 437.

odkaz na Marxove analýzy na pozadí jeho interpretácií vzťahu privátneho a verejného práva v *Kapitále*. Namiesto ekonomizujúceho determinizmu Lohmann nachádza v Marxovom odkaze zásadné prvky *imanentnej* kritiky kapitalizmu a jeho „protirečení“ vo formách „vedomia“, ktorými proklamuje svoj všeludský zmysel v hodnotách slobody, rovnosti a vlastníctva. Kým v mainstreamovom hľadisku ekonomického determinizmu je privátne právo vyjadrením obehu tovarov – zmluvné vzťahy medzi jednotlivcami –, v „základní“, v Marxovom historicko-*imanentnom* výklade, je *verejné právo* výsledkom revolučných/politických zmien, a preto podmienkou možnosti privátneho práva, čiže revolučným dielom človeka, a nie jemu nadradenému pohybu dejín. „V tomto *verejnom práve* je právo zakomponovaným do normatívnych rámcov [egalitárnych, pozn. MM] koncepcií blahobytu, morálnych štandardov ako rovnosť, spravodlivosť, ľudské práva [a ľudská dôstojnosť]“, a práve preto „sprostredkované procesmi tvorby verejnej mienky a konania, aj keď nie nimi plne určované“. ³⁰

Prvou agendou neskorého Lohmanna je Marxova imanentná kritika základného zdroja legitimacy tržného kapitalizmu v diele *Kapitál*, v 24. kapitole „Takzvaná pôvodná akumulácia“. ³¹ Prostredníctvom „kritického zobrazenia“ legitimizácie normatívnych záväzkov u Locka, podľa ktorého sa vlastníctvo nadobúda „výmenou“ alebo „vlastnou prácou“, ³² Marx vie presvedčivo poukázať na protirečenia k vlastnému obrazu buržoáznej nedotknuteľnosti a idealizovanej dostupnosti vlastníctva pre všetkých – keďže pôvodná akumulácia si namiesto zmluvného prisvojenia výsledkov

³⁰ Ibid., s. 439.

³¹ „Aby sa [priamy výrobca, robotník, pozn. MM] mohol stať slobodným predajcom pracovnej sily, ktorý svoj tovar nosí všade tam, kde nájde odbyť, musel sa tiež vymaniť z nadvlády cechov, ich učňovských a tovarišských predpisov a obmedzujúcich pracovných pravidiel. Historický pohyb, ktorý mení výrobcov na námezdných robotníkov, sa teda na jednej strane javí ako ich oslobodenie od nevoľníctva a cechového donútenia; [...]. Na druhej strane sa však títo novooslobodení ľudia stávajú predavačmi samých seba až potom, čo boli okradnutí o všetky výrobné prostriedky a všetky záruky svojej existencie, ktoré im poskytovali staré feudálne inštitúcie. A história ich vyvlastnenia je zapísaná do análov ľudstva stopami krvi a ohňa.“ (Marx, K., 1932. *Das Kapital*. Erster Band. 24. Kapitel Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation. *Marx-Engels-Gesamtausgabe*, Erste Abteilung, Band 3. Berlin. Marxists Internet Archive, s. 743). Polanyiho *Veľká transformácia* vznikla aj pod priamym vplyvom historicky urobených analýz v tejto časti *Kapitálu*.

³² „Aj keď zem a všetky nižšie stvorenia sú spoločné všetkým ľuďom, predsa má každý človek vo vlastníctve svoju osobu. Na to nemá nikto iná právo, iba on sám. *Práca* jeho tela a *dielo* jeho rúk, sú, môžeme povedať, tiež právom jeho“ (Locke, J., 1836. *Two Treatises of Government. The Works of John Locke*, Vol. V., London: Printed for Thomas Tegg; W. Sharpe and Son; G. Offor; G. and J. Robinson; J. Evans and Co, s. 116).

vlastnej práce „prisvojuje výsledky „*cudzej práce* cestou násilia a lúpeže“.³³ Na tomto mieste treba poznamenať, že Marxovu štandardnú kritiku egoistickej povahy ľudských práv ako agendy dravých jednotlivcov „oddelených ľudskej podstate“ možno brať vážne nielen z hľadiska historicko-ekonomických analýz „akumulácie kapitálu“, ktoré neskôr mimoriadne produktívne využil Karl Polanyi vo *Veľkej transformácii*, ale treba ju vyzdvihnúť tiež v tom v normatívnom rozmere, v akom sa stala vyjadrením kritickej jednostrannosti klasického lockovského konceptu liberálnych práv v zabezpečení „života, slobody a majetku“. Tu vzniká legitímna otázka, či tento koncept neobhaja len záujmy len *jednej* skupiny jednotlivcov a ostatné skupiny buď nezohľadňuje, alebo v spôsobe, akým sú presadzované práva privilegovanej skupiny, ich dokonca neohrozuje v ich základných právach. Dôvody, prečo Marx fakticky rozumie pod ľudskými právami len klasický liberálny koncept, nezabránili, aby sa jeho kritika – napriek jeho sebaPOCHOPENIU – nestala jedným z hlavných podnetov rozšírenia ľudsko-právnej agendy o sociálne a ekonomické práva, ako ukazuje Lohmann na inom mieste. Mimochodom, táto marxovská redukcia je dodnes zásadným problémom kritiky ľudských práv „zlava“, aj „sprava“ pre jej jednostrannosť.

V.

Na druhej strane Lohmann správne pripomína, že Marxove vyjadrenia „zažitých dejín akumulácie kapitálu“ musia, ako podmienka zmysluplnosti vlastnej kritickosti, v zásade relativizovať platnosť jeho inej deterministickej tézy – Marxovej objektivistickej teleológie „železnej nevyhnutnosti“ v dejinách s jej beztriednou víziou konca dejín. Tento koncept je východiskom Lohmannovej vlastnej metakritiky Marxovej kritiky ľudských práva. Z hľadiska fungovania „beztriednej spoločnosti“ ide o výpadok „štátu“, všetkých (aj) ľudských práv, a tým pádom aj otázok spravodlivosti vo vízii beztriednej spoločnosti ako formy utópie spoločenstva bezprostrednej harmónie súžitia podľa zásady „každému podľa jeho potrieb a každému podľa jeho schopností“.

Druhou agendou je „aristotelovský“ rozmer Marxových analýz v jeho teórii odcudzenia vo význame ľudskej činnosti ako práce. Marxov historický opis premeny abstraktných foriem obehu tovarov a pracovnej sily na politicky uvedomelú silu robotníckeho hnutia sa zakladá na

³³ Lohmann, G., 2018. Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 437.

kritike „odcudzenia“ a predpokladá už Heglovu kategóriu zmyslu/bytia. V nadväznosti na ňu sa ponúka aristotelovský koncept ľudskej činnosti ako základného média, v ktorom sa, a to už je len Marxov príspevok z 19. storočia, utvára/nivelizuje vnútorná hodnota človeka v spoločnosti s inými a vice versa.³⁴

Marxovým východiskom je tu kategória ľudskej činnosti ako účelu samej seba a súčasne inštrumentálneho prostriedku dosahovania cieľov. Jej základom je vzťah činností, ktoré robím, k sebe samému ako motívu a k iným ako výsledku kooperácie. Vlastná činnosť prináša jej moderné vymedzenie vo význame „námezdnéj práce“, ktorá „zvečňuje“ (*verdinglicht*) jej nositeľov na „pracovnú silu“. V perspektíve námezdnéj práce životný výkon jej nositeľa slúži na vytvorenie a udržanie „predajnosti pracovnej sily“.³⁵ Marx razantne eviduje „zvrátenie“ pôvodného zmyslu ľudskej činnosti ako „účelu osebe“³⁶ na jej novodobý opak, keďže ľudská činnosť sa stáva len abstraktným prostriedkom udržateľnosti života. To, čo Marxa odlišuje od Aristotela je pochopenie života vcelku ako ľudskej činnosti a moderný proces jej „spredmetňovania“, ktorý túto činnosť nivelizuje a odcudzuje. Spoločne s fragilnou udržateľnosťou práce a jej flexibilizáciou zbavuje človeka kontroly nad priebehom vlastného života v celkom inom zmysle ako klasická politická tyrania (tá sa nedeje dobrovoľne), ale z hľadiska postihnutých skupín inak neopakovateľnými devastačnými následkami, a to aj v medzigeneračnom súvisi.

V tomto bode Lohmann preberá Marxovu kritiku systému formálnych slobôd, ktoré sú nevyhnutné pri podpisovaní novodobých pracovných zmlúv. Námezdní pracujúci nie sú fyzicky prinútení pracovať, nemusia byť v postavení tradičných otrokov, veď tento systém spolupráce sa zakladá na *zmluvne vymožitelných záväzkoch*. No zároveň

³⁴ Por. napríklad Honneth, A., 2013. Die Moral im „Kapital“. Versuch einer Korrektur der Marxschen Ökonomiekritik. In: Honneth, A., Jaeggi, U., eds. *Arbeit, Handlung, Normativität*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 234–299.

³⁵ Lohmann, G., 1991. *Indifferenz und Gesellschaft. Eine kritische Auseinandersetzung mit Marx*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 315.

³⁶ Por. Aristoteles, 2011. *Etika Nikomachova*. Bratislava: Kalligram, s. 44–47. V *Ekonomicko-filozofických rukopisoch z roku 1844* v časti „Odcudzená práca“ možno čítať: „[...] samotná práca, životná činnosť, produktívny život sa totiž človeku javí len ako prostriedok na uspokojenie potreby, potreby zachovania fyzickej existencie. Ale produktívny život je všeobecný život. Je to život, ktorý vytvára život. V povahe životnej činnosti spočíva celý charakter druhu, jeho rodový charakter, a slobodná vedomá činnosť je rodovým znakom človeka. Samotný život sa javí [v odcudzenej práci, pozn. MM] len ako životný prostriedok.“ (Marx, K., 1932. *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*. Marx-Engels-Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 3. Berlin: Marxists Internet Archive, s. 516.)

pod maskou slobody (na báze dobrovoľnosti) skrýva asymetrické postavenie tých, ktorí pracovnú silu kupujú, a tých, ktorí, z hľadiska chýbajúcich zdrojov a alternatívneho živobytia, ju *musia* predávať. Ak sa väčšina uzavretých zmlúv „slobodného sveta“ týka pracovných dohôd o najímaní pracovnej sily (a jej vypovedaní), potom ich posledným motívom nie je dobrovoľnosť, ale ekonomické prinútenie. Pod tlakom tejto nutnosti sa mení aj kolektívny intencionálny postoj ľudí k práci. Jeho základná povaha nie je v ich moci, ale určuje sa *dopytom po práci* vrátane podmienok uzatvárania zmlúv na strane zamestnávateľov. (Reč je aj o povahe základného výskumu, a ubúdajúceho zmyslu vzdelania na univerzitách, ktorý je diktovaný povahou komodifikovateľnosti vzdelania, jeho predajnosti/tržnej úžitkovosti na základe dopytu.) Tí, ktorí sú nútení uzatvárať pracovné zmluvy, preberajú stanovisko tržne determinované postojom k financovateľnosti ich aktivít a začínajú sa chápať ako „ľudské zdroje“, ktoré sú navyše vo svojej izolovanosti kvantitatívne nahraditeľné.

To vedie vzhľadom na republikánsky význam pojmu ľudských práv k závažnému záveru. Na to, aby „ľuďom na ľuďoch záležalo“, povedané Lohmannovým slovníkom, chýba ich „ukotvenie v spoločnej životnej forme“ (Wittgenstein). Inými slovami, problém odcudzenia v Marxovej kritike sa týka základnej výbavy konečného človeka, „straty zmysluplného členstva/postavenia v spoločenstve s inými“ ako *ekonomicko-politického* výsledku odcudzenia jeho práce vo svete rastúcich nerovností: *if you don't care, how I feel, I don't feel anymore*. Tu sa znovu vraciame ku kľúčovej téze republikánskej tradície: nikto nemôže mať (ľudské) práva v „silnom“, právne vymožitelnom význame, bez toho, aby už nebol *uznaným členom* príslušného *právneho spoločenstva*. V tomto vymedzení však už nejde o vzťah morálky a práva „zhora“, ale o schopnosť vnímať/realizovať svoje práva, „mať na to, mať práva“ zo strany tých, ktorí sa nenarodili v „správnych“ rodinách, čiže tých „zdola“.

VI.

Lohmannovou prvou odpoveďou na výpadok človeka zo spoločnosti je normatívny koncept pozitívnej slobody so sociálnymi a ekonomickými právami, pretože na to, aby „rovnosť pred zákonom“ nebola zredukovaná na „prostriedok produkcie nerovností a sociálneho panstva“ [...] a predpokladaná „sloboda vôle neznamenal bezodnú

ľubovôľu a popravde tak neslobodu“,³⁷ treba v normatívnom hľadisku zrušiť samozrejmosť *negatívneho* významu slobody človeka v prospech „konceptu pozitívnej slobody“.³⁸

Lohmann sa opiera o koncept vypracovaný Ernstom Tugendhatom, podľa ktorého je každý nielen negatívne slobodný od násilia zo strany iných ľudí, ale má mať aj verejne garantovanú schopnosť získavať schopnosti a verejne garantované príležitosti ich uplatnenia. To, čo je skutočne politické v tejto požiadavke, je transformácia uplatňovania súkromného práva jeho podriadením verejnoprávnej regulácii vo verejnom záujme, a to aj z normatívne závažného dôvodu: individuálna autonómia vlastníctva sa musí rešpektovať a dokonca podporovať len v takom rozsahu, v akom je zlučiteľná so záujmami a potrebami členov spoločnosti.³⁹

Lohmann však na pozadí svojich kritických reflexií republikánskej tradície u Kanta a Marxa formuluje novú perspektívu ľudsko-právnej agendy, ktorá *prekračuje rámec pozitívneho pojmu slobody*. Požiadavka rešpektovania ekonomických a sociálnych práv človeka sa totiž zakladá na kotraktualistickej báze vzájomnej reciprocity. Z hľadiska rešpektovania rovnakých záujmov všetkých členov de facto vypadáva relevantná časť ľudí, ktorí potrebujú nielen podmienky na činnosť, ale tiež pozitívnu od reciprocity nezávislú pomoc a podporu spoločenstva.

Zanedbané deti chudobných, starší (chudobní) ľudia alebo zdravotne znevýhodnení v chudobe nemajú vlastné zdroje ani zručnosti a z toho dôvodu ani príležitosti udržať si základnú schopnosť samostatného života. Nedajme sa pomýliť konkrétnou skupinou „znevýhodnených“ ľudí. V zásade sú všetci budúci občania spoločnosti najprv deťmi, ktoré by bez pomoci spoločenstva neprežili. Uznatie perspektívy tých, ktorí nie sú (ešte/alebo už) v stave recipročne/komodifikovateľne pracovať, ako členov spoločnosti, predpokladá *ďalší normatívny skok*.

Aj keď Lohmann opakovane kladie dôraz na to, že aj tieto práva musia byť konkrétnym spoločenstvom „založené a uznané“,⁴⁰ aby mali štatút „silnej“ právne vymáhateľnej normy, v normatívnej otázke

³⁷ Lohmann, G., 2018. Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 437.

³⁸ Ibid.

³⁹ Palovičová, Z., 2018. Rola individuálnej zodpovednosti v liberálnych teóriách spravodlivosti. In: Smreková, D., ed. *Podoby zodpovednosti. Filozofické reflexie o aktuálnych spoločenských problémoch*. Bratislava: Iris, s. 11–38.

⁴⁰ Lohmann, G., 2010. Die rechtsverbürgende Kraft der Menschenrechte. Zum menschenrechtlichen Würdeverständnis nach 1945. In: *Zeitschrift für Menschenrechte*, 4(1), s. 49.

zdôvodniteľnosti členstva zostáva na pozícii „slabej“ morálne vymožiiteľnej normy. Na to, aby sa občania mohli považovať za adresátov a tvorcov egalitárneho právneho spoločenstva, je potrebné, tvrdí Lohmann, „vôľové rozhodnutie“ ktoré tvorí nevyhnutnú podmienku na to, „aby sa z ľubovoľného objektu stal subjekt práv“. ⁴¹ Ako však zdôvodniť motív tejto vôle? V tomto zlomovom bode sa Lohmannova filozofia ľudských práv vracia k liberálnym východiskám a odlišuje sa od konceptu ľudsko-právnej agendy, ktorá nevychádza z primátu slobody ako poslednej hodnoty.

Lohmann v tejto súvislosti píše o konštitutívnej úlohe sebaúcty, a hoci nepoužije termín Hannah Arendt „právo na práva“, ⁴² robí to v podobnom funkčnom vymedzení. *Vlastný nárok na sebaúctu* dáva každému členovi morálneho spoločenstva *potrebnú autoritu* na rešpektovanie jeho sebaúcty inými členmi spoločenstva. „Preto sa domnievam, že prechod od vzájomných morálnych záväzkov k vzájomne zakladajúcim a priznaným právam je plauzibilný len v modernej morálke“. ⁴³ Ide o osvieteneckú morálku univerzálnej úcty. Čo ak iní členovia inak liberálneho spoločenstva tento nárok v jednom prípade uznajú, no v inom už nie? K vôľovému rozhodnutiu patrí *sui generis* možnosť povedať „nie“. A univerzálne právo na „štátnu príslušnosť“ v arendtovskom zmysle Lohmann pripustiť nemôže, pretože by predpokladalo predštátne a metafyzicky bezpodmienečné ľudské právo, ktoré je v koncepte dejinnej konečnosti aj pojmovo silne kontroverzným nárokom. ⁴⁴ V každom prípade, tento moment dobrovoľne uznaného (s rizikom dobrovoľne zamietnutého) nároku na sebaúctu iného v núdzi posúva problém chudoby a asymetrickej distribúcie zdrojov skôr do polohy individuálneho súcitu a charitatívne riešenej otázky.

Ako alternatíva k slobode ako poslednej hodnote ľudských práv sa ponúka vo funkčnom význame k morálnemu „právu mať práva“

⁴¹ Lohmann, G., 1998. *Menschenrechte zwischen Moral und Recht*. In: Gosepath, S., Lohmann, G., eds. *Philosophie der Menschenrechte*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 86.

⁴² K Arendtovej pojmu „právo mať práva“, bližšie Rosenmüllerová, S., 2017. Hannah Arendtová. In: Pollmann, A., Lohmann, G., eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, s. 94–98.

⁴³ Lohmann, G., 1998. *Menschenrechte zwischen Moral und Recht*. In: Gosepath, S., Lohmann, G., eds. *Philosophie der Menschenrechte*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 86.

⁴⁴ Podľa Lohmanna ide o typ univerzálneho konceptu individuálnej autonómie, paradoxne založenom na predpoklade, ktorý už nie je univerzálny: kultúrne špecifický zdieľaný/zažitý vysoký hodnotenie individualizmu „na pozadí západnej-kresťanskej kultúry v liberálnej tradícii“. No takéto uznanie vysokej hodnoty individualistického sebaurčenia je „typický produkt liberálnej kultúry, pre ktorú neexistuje vždy v iných kultúrach zodpovedajúci ekvivalent“ (Ibid, s. 89).

demokratický koncept bazálnych ľudských potrieb, ktorých zabezpečenie je, kantovsky povedané, podmienkou možnosti „vnímania“ realizácie ostatných politicko-občianskych slobôd. Človek môže využívať slobodne vlastný manévrovací priestor len vtedy, ak sú zaručené určité základné predpoklady, a teda uspokojené jeho základnejšie záujmy (existenčné minimum). V tomto zmysle právo na život alebo, všeobecnejšie, na telesnú integritu a bezpečnosť, ktoré je jedným z klasických ľudských práv, nie je právom na slobodu, ale podmienkou jej používania. Tým sa zásadne mení problém: zatiaľ čo v prípade klasických liberálnych práv ide o obranné práva pred zásahmi štátu, povinnosť zabezpečiť základné potreby občanov (táto požiadavka minimálnej ekonomickej spravodlivosti) je primárne povinnosťou kolektívu, štátu, „keďže tieto úlohy sú príliš veľké pre jednotlivcov“⁴⁵. Týmto krokom sa z normatívneho hľadiska presúva perspektíva slobody jednotlivca na problém kolektívnej zodpovednosti štátu.⁴⁶

Namiesto záveru

S týmto posledným záverom by Georg Lohmann nesúhlasil, no bez jeho intelektuálnej a ľudskej poctivosti by aj tak nemohol vzniknúť. Vďačím za to aj našim debatám, okrem iného, o Ernstovi Tugendhatovi, jeho kolegovi a osobnom priateľovi. Kým iní sa často príliš zaoberali konkrétnymi každodennými záležitosťami, Lohmann vždy „vrtal hlbšie“. To si vyžadovalo celkom nehrdinské vlastnosti: jeho skeptickú citlivosť na rozklad normatívnej infraštruktúry spoločenstva; opatrné predvídanie nebezpečenstiev, ktoré ohrozujú základy spoločných politických foriem života; jeho bystrý zmysel pre to, čo chýba, a čo „by mohlo byť inak“, ako aj predstavivosť a fantáziu pri načrtávaní alternatív. Aj týmito intelektuálnymi kvalitami zanechal Georg Lohmann na Slovensku nezmazateľnú stopu.

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0049/20 *K idei ľudských práv – koncepty, problémy, perspektívy*.

⁴⁵ Tugendhat, E., 1993. *Vorlesungen über Ethik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 363. Por. tiež Wellman C., 2013. *An Approach to Rights. Studies in the Philosophy of Law and Morals*. Dordrecht: Springer, s. 201–217.

⁴⁶ Pozri Smreková, D., 2022. K otázke morálnej zodpovednosti kolektívnych entít. *Filozofia*, 77(4), s. 283–297.

Bibliografia

- Alexy, R., 2009. *Pojem a platnosť práva*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-810-1062-0.
- Aristoteles, 2011. *Etika Nikomachova*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-417-8.
- Brunkhorst, H., 2017. Deklarácia nezávislosti Spojených štátov a Virgínska deklarácia práv z roku 1776. In: Pollmann, A., Lohmann, G., eds. *Ludské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, s. 108–116. ISBN 978-80-8101-960-9.
- Gosepath, S., 2022. Menschenwürde als Residualkategorie. *Zeitschrift für Menschenrechte*, 16(2), s. 222–232. ISSN 1864-6492.
- Habermas, J., 1992. *Faktizität und Geltung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. ISBN 978-3-518-28961-7.
- Honneth, A., 2013. Die Moral im „Kapital“. Versuch einer Korrektur der Marxschen Ökonomiekritik. In: Honneth, A., Jaeggi, U., eds. *Arbeit, Handlung, Normativität*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 234–299. ISBN 978-3-518-27921-2.
- Kant, I., 1784. Beantwortung der Frage: was ist Aufklärung?. In: Kant, I., 1995. *Werke in sechs Bänden*, Bd. 6. Köln: Verlag Könemann. ISBN 978-3534237401.
- Kant, I., 1797. Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. In: Kant, I., 1995. *Werke in sechs Bänden*, Bd. 5. Köln: Verlag Könemann. ISBN 978-3534237401.
- Kant, I., 1998. *Grundlegung der Metaphysik der Sitten*. Bd. VII. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. ISBN 978-3-518-27002-8.
- Locke, J., 1836. *Two Treatises of Government. The Works of John Locke*, Vol. V., London: Printed for Thomas Tegg; W. Sharpe and Son; G. Offor; G. and J. Robinson; J. Evans and Co, s. 5–216.
- Lohmann, G., 1991. *Indifferenz und Gesellschaft. Eine kritische Auseinandersetzung mit Marx*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. ISBN 978-3518580783.
- Lohmann, G., 1998. Menschenrechte zwischen Moral und Recht. In: Gosepath, S., Lohmann, G., eds. *Philosophie der Menschenrechte*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 62–95. ISBN 978-3518289389.
- Lohmann, G., 2010. Die rechtsverbürgende Kraft der Menschenrechte. Zum menschenrechtlichen Würdeverständnis nach 1945. *Zeitschrift für Menschenrechte*, 4(1), s. 46–63. ISSN 1864-6492.

- Lohmann, G., 2013. Medzi morálkou, právom a politikou: Teória ľudských práv Jürgena Habermasa. In: Tížik, M., ed. *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 19–36. ISBN 978-80-85544-80-0.
- Lohmann, G., 2017. Karl Marx. In: Pollmann, A., Lohmann, G., eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, s. 84–89. ISBN 978-80-8101-960-9.
- Lohmann, G., 2018. Kants Republikideale und die Menschenrechte. *Studia Philosophica Kantiana*, 7(2), s. 3–20. ISSN 1338-7758.
- Lohmann, G., 2018. Normative und rechtsstaatliche Kapitalismuskritiken und ihre Verdrängung bei Marx. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 66(4), s. 429–465. ISSN 0012-1045.
- Lohmann, G., 2019. Die Ambivalenz der Indifferenz in der modernen Gesellschaft: Marx und Simmel. *Zeitschrift für Ethik und Moralphilosophie*, 2(1), s. 75–93. ISSN 2522-0063.
- Mačkinová, M., 2015. Globalizačný vplyv na jedincu a jeho fungovanie v spoločnosti. *Eniologie človeka*, 5, s. 11–21. ISSN 2336-4157.
- Marx, K., 1932. *Das Kapital*. Erster Band. 24. Kapitel Die sogenannte ursprüngliche Akkumulation. Marx-Engels-Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 3. Berlin. Marxists Internet Archive, s. 741–791.
- Marx, K., 1932. *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*. Marx-Engels-Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Band 3. Berlin. Marxists Internet Archive, s. 465–588.
- Muránsky, M., 2013. Republikánska ústava a medzinárodné spoločenstvo. In: Smreková, D., Novosád, F., eds. *Dejiny politického a sociálneho myslenia*. Bratislava: Kalligram, s. 161–202. ISBN 978-80-8101-679-0.
- Muránsky, M., 2021. Marktliberalismus, Menschenrechte und ökonomische Unfreiheit bei Karl Polanyi und Ernst Tugendhat. *Zeitschrift für Menschenrechte*, 15(2), s. 156–176. ISSN 1864-6492.
- Palovičová, Z., 2018. Rola individuálnej zodpovednosti v liberálnych teóriách spravodlivosti. In: Smreková, D., ed. *Podoby zodpovednosti. Filozofické reflexie o aktuálnych spoločenských problémoch*. Bratislava: Iris, s. 11–38. ISBN 978-80-8200-030-9.
- Pollmann, A., Lohmann, G., eds. 2017. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-960-9.
- Pollman, A., 2022. Menschliche Endlichkeit. In Erinnerung an Georg Lohmann (1948–2021). *Zeitschrift für Menschenrechte*, 16(2), s. 215–222. ISSN 1864-6492.

- Repa, M., Muránsky, M., 2017. Georg Lohmann. Ľudské práva musia byť právne vymáhateľné. [cit. 2023-10-15]. Dostupné na internete: <https://zurnal.pravda.sk/rozhovory/clanok/450914-georg-lohmann-ludske-prava-musia-byt-pravne-vymahatelne/>.
- Rosenmüllerová, S., 2017. Hannah Arendtová. In: Pollmann, A., Lohmann, G., eds. *Ľudské práva. Interdisciplinárna príručka*. Bratislava: Kalligram, s. 94–98. ISBN 978-80-8101-960-9.
- Sedová, T., 2023. *Ľudské práva z pohľadu filozofickej reflexie: medzi teóriou a praxou*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-2019-8.
- Smreková, D., 2022. K otázke morálnej zodpovednosti kolektívnych entít. *Filozofia*, 77(4), s. 283–297. ISSN 0046-385X.
- Tugendhat, E., 1993. *Vorlesungen über Ethik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. ISBN 978-3-518-28700-2.
- Wellman C., 2013. *An Approach to Rights. Studies in the Philosophy of Law and Morals*. Dordrecht: Springer. ISBN 978-94-015-8812-6.
- Zákuťná, S., 2012. Kant a Herder v kontexte filozofie dejín (komentár k štúdiu Sharon Anderson-Gold). *Studia Philosophica Kantiana*, 1(1), s. 50–59. ISSN 1338-7758.

prof. Dr. Phil. Martin Muránsky, PhD.

Filozofický ústav SAV, v. v. i.

Oddelenie výskumu normativity a ľudských práv

Bratislava, Slovakia

Martin.Muransky@savba.sk

ORCID ID: 0000-0002-1986-0460